

Præsterne Galthen.

Af August F. Smith.

Ribes ældste Historiker er *Peder Terpager* (1654—1738), der har indlagt sig stor Fortjeneste med sine Arbejder om Ribe.

Alle senere Ribehistorikere har haft stor Nytte og Hjælp af disse, og da ikke mindst den første Mand, der paa Dansk skrev en almindelig Fremstilling af gamle Ribes Historie. Forfatteren af dette Værk var Pastor *Matthias Galthen*, der blev født den 5. Januar 1734 i Lemvig. Hans Forældre var Rektor i Lemvig, senere Sognepræst i Hersom, Bjerregrav og Klejtrup *Peder Galthen* (1704—Januar 1768) og 2. Hustru *Ide Margrethe Leegaard* (c. 1708—1776). *Matthias Galthen* blev Student 1754 fra Viborg lærde Skole, og den 27. September 1759 blev han cand. theol. (haud). Den 19. Juni 1782 fik han Embedet som residerende Kapellan ved *Ribe Domkirke* og som Kompastor i *Seem*. Den 9. August 1793 blev han 2. og 25. Juli 1794 1. residerende Kapellan ved St. Mortens Kirke i *Randers*, hvor han forblev til sin Død den 13. Maj 1812.

Galthen blev 1. Gang gift senest 1787 med *Anna Christina Monrad*, født 11. Maj 1762 i Haderslev, Datter af Købmand *Lago Monrad* (1733—1784) og *Hedevig Christina Holst* (c. 1732—1802). Hun døde

i Randers 24. April 1805. 2. Gang blev Pastor Galthen gift den 30. Oktober 1805 i Randers med *Anna Sophie Hedvig Mandix*, døbt 1. September 1751 i Hvejsel ved Vejle, død 12. Februar 1837. Hun var Datter af Sognepræst Jens Mandix (1720—1763) og Hustru Kirsten Arensberg (1734—1790).

Matthias Galthens første litterære Arbejde var „Katechetisk Udtog af Ove Høeg Guldbergs aabenbarede Theologie“ (København 1784 og 1793). Bogen en tilegnet Guldberg, hvorved Galthen viser sin Tilknnytning til dennes konservative Theologi. Hans andet Arbejde er „*Beskrivelse over Kiøbstæden Ribe fra sin Begyndelse indtil nærværende Tid*“ (Odense 1792). 216 Sider.¹⁾

I Fortalen til sin Ribe-Beskrivelse oplyser Galthen, at han ved nogle Venners Opmuntring er blevet overtalt til at udarbejde denne Bog, som han ingen Flid har sparet sig for at faa saa god som mulig. Han føjer til, at Terpagers *Ripæ Cimbricæ* har været hans Hovedkilde: „den har givet mig den første Kundskab om Ribe, den har sat mig paa Spoer til at tænke videre; at efterforske, hvad der endnu var at see; og nøie betragte saavel Stedets Dannelse, paa hvilken Byen er anlagt, som og visse Pladser i og uden for samme; hvorpaa nogen mærkværdig Bygning, som nu er borte, fordem kan have staaet; hvilket har givet mig Anledning til nøiere at bestemme et og andet, end jeg har fundet det hos Terpager, endog til mangan rimelig Gisning, hvor den fulde Vished haver manglet: ja jeg tilstaar, at jeg af ham har samlet det vigtigste, af hvad her findes, og at min Bog uden hans aldrig var bleven til.“

Galthen inddeler sin Bog i fire Hovedkapitler: 1. Om Ribe i sin Begyndelse. 2. Om Ribe i sin Velstand. 3. Om Ribe i sin Aftagelse. 4. Om Ribe i sin nærvæ-

rende Tilstand. Stoffet er overskueligt og praktisk opstillet, saa man kan ret hurtigt orientere sig i Bogen, der indeholder en Del Træk, som ikke kendes fra anden Side. Galthen har jo nemt af Selvsyn kunnet gøre sig bekendt med alle Lokalteter i Ribe og dens nærmeste Omegn. Han har kunnet drage Sammenligninger med Terpagers Værker og sin egen Tid; og hvad der her var sket af Forandringer i Tiden fra 1736 og til Aarene omkring 1790, har han kunnet anføre i sin Tekst. Flest nye Enkeltheder er der derfor i fjerde Kapitel: om Ribe i sin nærværende Tilstand (Side 99 ff.). Heri behandler han Emner som Byens Gader, anfører deres ofte særegne Navne og refererer, hvad han ved om deres Historie. Han fremfører derefter Antallet af Gaarde og Huse, Indbyggerantal og Erhverv, fortæller om Aaen, Handel, Udførsel, Høravl, Haandværkslav, Veje o. s. v. Dernæst giver han kortfattede Beskrivelser af Byens Kirker og finder her Anledning til at henlede Borgernes Opmærksomhed paa mange Detailler i disse ærværdige Bygninger. Det er endvidere paaskønnelsesværdigt, at Galthen (Side 170 ff.) meddeler Fortegnelser over Amtmænd og Stiftamtmand, Biskopper, Præster (ved de forskellige Kirker), Lektorer, Rektorer, Konrektor, Borgmestre, Raadmænd, Herskabsfogeder, Byfogeder, Raadstueskrivere, Læger, Apotekere, Amtsforvaltere, Toldere, Postmestre, Hospitalsforstandere. Nyttig er ogsaa hans Liste over lærde Mænd, „som ere fødte i Ribe og fra Riber Skole udgangne“.

Iblandt de Aarsager, Galthen anfører om Ribes Tilbagegang, er (S. 97) Handelens Opkomst paa de omliggende Øer, især *Fanø* og *Romø*, der tidligere ingen Handel havde. Saa længe Kongen ejede disse Øer, ernærede deres Indbyggere sig fornemmelig af Fiskeri; Fiskene solgtes til Ribekøbmændene, som saa

udførte dem. Som Betaling erholdt Øboerne Tømmer, Jern, Tjære, Hamp, Hør, groft Klæde, Husholdningsvarer o. s. v. Denne Handel med Øerne gav Ribe en god Næring. Men da Øboerne o. Midten af det 18. Aarh. købte sig fri for en billig Pris, fik de Raad til at erhverve sig Skibe, hvorefter de selv kunde sejle til Hamborg og andre Stæder og derfra hjemføre, hvad de ellers købte i Ribe. Ikke alene købte de, hvad de selv havde Brug for, men endog hvad der var nødvendig til at forsyne alle ved Søkysten liggende Herregaarde, Præstegaarde og Bøndergaarde, som bedre kunde se deres Fordel ved at handle med Øboerne end med Købmændene i Ribe, „eftersom de første kan give langt bedre Kjøb end de sidste“. Denne Øboernes Handel, hvorved Ribe i højeste Maade fornærmedes, vilde Galthen igen have draget til Stiftsstaden. Han giver imidlertid ingen Grunde for, at det skulde være bedre, at den Handel, Befolkningen paa Øerne drev (saa der tilflød disse Velstand), kunde blive koncentreret i Købstaden. Her er det naturligvis den lokalpatriotiske Ribeborger, der har Ordet, fremfor en objektiv Vurderer og Skildrer af Forholdene. —

Der er ingen Tvivl om, at Matthias Galthens Ribebog i sin Samtid blev modtaget med levende Interesse; den afhjalp jo ogsaa et Savn, thi man havde i 1792 kun Terpagers paa Latin skrevne Arbejder at søge Oplysninger i om Byen (bortset fra *D. Grønlunds Værk* fra 1780 om de brændte Hekse), saa man forstaar derfor godt, at den historisk interesserede Præst af sine Bekendte blev opfordret til at skrive en populær Fremstilling af Ribes Historie. At Bogen har været ønsket og er blevet ventet med Glæde, ser man af den lange Subskriptionsliste, som findes trykt foran i den. Her træffes Navne paa Folk fra mange Egne af

Landet, flest naturligvis fra Ribe Stift. Fra Ribe By alene 67, fra Varde 13, fra Ringkøbing 14, fra GørdingHerred 5, Malt Herred 6, Skads Herred 10, Vester Horne Herred 6, Øster Horne Herred 7 o. s. fr. Folk fra alle Stænder forudbestilte Bogen, og man tør tro, at Pastor Galthen har faaet den ud uden økonomisk Tab, da han har haft ca. 250 Forudbestillinger paa den. De fleste af vore gamle Topografer havde ellers ofte betydelige Tab paa deres Publikationer, men dette er Galthen nok blevet forskaanet for vedrørende Ribe.

„Beskrivelse over Kiøbstæden Ribe“ er Forløberen for Stiftsprovst *P. N. Frosts* to Bøger: „Ribe Domkirke“ (1841) og „Optegnelser om Ribe“ (1842). I Anlæg og Omfang ligner de to Forfatteres Bøger hinanden, men Frosts er dog de betydeligste. Galthens Arbejde vidner om hans Kærlighed til den gamle Domkirkeby, men det er, betragtet fra et Nutidsstandpunkt, imidlertid ikke særlig tilfredsstillende, da der i det kun i ringe Grad er benyttet primært Kildestof, ligesom der af dets Forfatter ikke er anvendt historisk Kritik overfor Stoffet under Bogens Udarbejdelse.²⁾

Til sidst meddeler Pastor Galthen i sin Ribebeskrivelse en nyttig og oplysende Levnedsskildring af Peder Terpager; den er udarbejdet „af Taknemmelighed imod ham, og for at bevare hans Erindring“. Skildringen slutter med de smukke Ord: „Endskiønt Dr. Terpager for længe siden er død, saa lever han dog i sine Skrifter, og hans Navn skal blomstre indtil de sildigste Slægter.“

Det kan ses, at Matthias Galthen til Udarbejdelse af sin Terpagerbiografi har benyttet de samme Kilder som H. Grüner-Nielsen, der i Sprog og Kultur X (1941), 62 ff. ogsaa har en Levnedstegning af den

gamle Ribehistoriker. Der er dog flest Enkeltheder hos Grüner-Nielsen, men derfor bør man ikke undlade ligeledes at læse Galthens Fremstilling, der ogsaa indeholder selvstændige Træk og er saa smukt præget af hans taknemlige Følelser mod den Mand, hvis lokalhistoriske Arbejder er Forudsætningen for „Beskrivelse over Kiøbstæden Ribe“ fra 1792.

Siden Terpager, Grønlunds og Galthens Tid er Studiet af Ribes Historie taget op igen, og helt fra Bunden af. Peter Adler, J. F. Kinch, J. Helms, Victor Hermansen, Hugo Matthiessen og Otto Smith har i deres omfangsrige Arbejder om Ribe bragt et uhyre historisk Stof for Dagen og behandlet det efter Forskningsprincipper, som de gamle Historikere ikke kendte noget til eller besad Evner til at anvende. Men derfor bør de ikke overses eller glemmes. Deres Bøger har gjort god Gavn (mest naturligvis Terpagers og Grønlunds), og det er givet, at Galthens populære Bog i sin Tid har været kendt og skattet i Ribe og Omegn, og det tør vel ogsaa tros, at de senere store Ribehistorikere alle har læst den for i en Snarhed at erhverve en første Orientering i den gamle og berømmelige Domkirkebys rige Historie.

Det var i sidste Øjeblik, Galthen fik sin Bog om Ribe offentliggjort (dens Fortale er dateret 7/2 1792), thi kort Tid efter, den 9. August 1793, blev han kaldet til Præst i *Randers*, hvor han, som vi ved, fik sit blivende Sted. Her optraadte han ogsaa som Byhistoriker, idet han i 1802 paa egen Bekostning udgav sin Bog: „*Beskrivelse over Kiøbstæden Randers*“ (170 Sider), der ogsaa for sin Tid afhjalp et Savn. I *Randers* havde Galthen ikke en Peder Terpager at søge Oplysninger hos, saa her havde han mere Besvær med at finde Stof frem. Derfor er der ogsaa langt mere nyt i *Randers-Bogen* end der er i *Ribe-*

beskrivelsen. Hertil kommer, at Randers ikke siden Galthens Dage har haft en imponerende Række Lokalhistorikere saaledes som det blev Ribes lykkelige Lod.

Som Helhed tør det vel siges, at Bogen om Randers er bedre end Ribebeskrivelsen. Den fik ogsaa i sin Samtid en god Modtagelse. Saaledes fremhæver G. L. Baden Galthens Randersværk som et paaskønnelsesværdigt Arbejde, det er efter Badens Mening langt bedre end S. A. Stadfeldts „Beskrivelse over Randers Kiøbsted“ (1804),³) men der er naturligvis slet ikke lidt at kritisere i Galthens Bog. Læge N. H. Bay siger saaledes, at Galthens Begreber om Randers' ældre Topografi er aldeles vilde.⁴) Dette undrer man sig egentlig ikke over i vor Tid, hvor man ikke tør skrive om en gammel Købstads ældre Bebyggelses-historie, inden man har tilvejebragt et meget stort Detailmateriale, men et saadan har Matthias Galthen ikke kunnet naa at faa samlet sammen i Løbet af ni Aar.

Fra Randers har man en lille Oplysning overleveret om Matthias Galthens Ydre, meddelt af *J. B. Daugaard* (1796—1867), der var Biskop i Ribe 1850—67. Daugaard huskede fra sin Skoletid i Randers (hans Barndomsby), at Pastor Galthen bar buklet Paryk, trekantet Hat, Knæbukser med Silkestrømper og Sko med store Spænder. Han har efter dette at dømme været en sirlig Herre, der ogsaa lagde Vægt paa ydre Fortrin.

*

Foran i Peder Terpagers Hovedværk: *Ripæ Cimbricæ* (1736) findes aftrykt et latinsk Ærevers til Terpager, forfattet af Pastor *Wenzel Galthen* til Sneum-Tjæreborg. I dette Hyldestdigt fortælles, hvorledes Ribe engang har været en stor og straalende

By, men nu er den lagt øde af Stormfloder og Krige; der er Marker, hvor fordum Ribe bredte sig. Dog, Byen er nu igen levet op. Som en Fugl Phønix er den dukket op af Emmerne, takket være Terpagers „behændige Griffel“. Og den jubler over, at den har været stor, skønt den nu er lille og ringe. Ribe siger: Terpager er min Triumf, ligesom andre Stæder praler af deres Storhed.

Digtet er skrevet i letflydende og ordrige Vers. Det benyttede Versemaal er *Disticha* (Dobbeltvers, særlig om Forbindelsen af et Heksameter med et Pentameter).

Forfatteren af Æreverset, *Wenzel Pedersen Galthen*, der var Peder Terpagers Svigersøn, var fra Galten ved Randers, hvor han blev født den 8. September 1683. Hans Forældre var Provst Peder Galthen (13/1 1644—9/1 1728) og Hustru Anna Haslund (4/12 1646—16/9 1727). Peder Galthen „skal have været en meget god Mand“. Hans Faders Fader var Pastor Peder Nissen (Nielsen?) i Malt-Folding (1612—46).

Wenzel Galthen blev undervist af sin Faders Fætter, den dygtige Magister Peder Christensen Gjording, der var Præst i Gørding og Vejrup 1694—1707. Pastor Gjording havde nemlig i sin Præstegaard en Opdragelsesanstalt for unge Mennesker. Af ham dimitteredes Wenzel Galthen Aar 1700 til Universitetet. 1701 tog han Baccalaurgraden, og 1702 fik han theologisk Embedseksamen. I Tiden fra 18. November 1705 til April 1707 var han Alumnus paa Elers Kollegium. I Juli 1706 blev han Dekan paa Klosteret,⁵⁾ og i 1707 udnævntes han til Inspektør paa Kollegiet efter Magister Hans Sidelman.⁶⁾

Wenzel Galthen har sikkert været en dygtig Theolog. Han har været anset blandt sine jævnaldrende, og Professorerne har ogsaa fulgt ham med Interesse.

De Hverv, han blev tildelt som Alumne, tyder i hvert Fald herpaa. Nævnes kan det ligeledes, at Galthen hørte til den udvalgte lille Skare af Tidens haabe-fulde Ungdom, der fra Begyndelsen af 1705 samledes til et *Societas indagantium* („Forskersamfund“) hos Magister Søren Lintrup hver eller hver anden Søndag, senere ogsaa Fredag, til Møder i Eftermiddagstimerne. Disse de fremmeligste Magistre og studerende, som var samlede her, drøftede videnskabelige Emner.⁷⁾

I sin Kollegietid (1706) skrev Wenzel Galthen en Disputats⁸⁾ med følgende Titel:

„*Exercitatio ecclesiastico-historica ad locum Lampridii de Hadrianiis Christo ab Hadriano destinatis*“
[Kirkehistorisk Disputats angaaende et Sted hos Lampridius om „Hadrianierne“, som Hadrian havde bestemt for Christus“].

Paa Bogens Titelblad føjes til, at Disputatsen vil blive offentlig forsvaret af Wenzel Galthen „om Gud vil og med det høje filosofiske Fakultets Tilladelse“
8. November 1706.

Disputatsen, der er paa 12 Sider, handler om det Sted i den romerske Historieskriver Ælius Lampridius' Biografi af Alexander Severus, hvor han meddeler, at Hadrian havde tænkt at bygge Templer uden Gudebilleder, men havde opgivet det, fordi man spaaede, at alle i saa Fald vilde blive Kristne, og de øvrige Templer vilde blive forladt.

Den 5. April 1707 kaldtes Wenzel Galthen til Sognepræst for *Sneum* og *Tjæreborg* Sogne, hvor han forblev Resten af sin Levetid.

Den 14. November 1709 ægtede han *Vibeke Terpager*, Datter af Peder Terpager og Hustru, Maren Larsdatter Friis (1657—1751). Vibeke Terpager blev født 1685 i Ribe, døbt 20. Oktober nævnte Aar. I

Ægteskabet med Pastor W. Galthen fødtes ingen Børn.

Præstegaarden i Sneum Sogn ligger i Landsbyen *Allerup* ikke saa langt fra den vandrige Sneum Aa, hvori der fra gammel Tid har været drevet Laksefiskeri. I Begyndelsen af det 17. Aarhundrede oprettedes ved Sneumgaard en Laksegaard, som dog nu er blevet nedlagt. Laksefiskeriet har i Tidens Løb givet Anledning til mange Processer mellem Præstekaldet, der oprindelig havde Fiskeretten, og Ejerne af Sneumgaard, som først i 1780 erhvervede denne. Pastor W. Galthen var en af de Præster, der førte Proces om Fiskeriet. Det var i 1715, han kom i Træde med Forpagteren paa Sneumgaard, Mads Termansen. Uoverensstemmelsen varede i Aarevis. Mads Termansen drillede Præsten paa alle optænkelige Maader. Til sidst fik Pastor Galthen Sagen for Højesteret, hvor han vandt den med Glans 1724. I Procesomkostninger blev Sneumgaards Ejer dømt til at betale ham 600 Rigsdaler, tillige blev han tilkendt alle sine Rettigheder vedrørende Aafiskeriet.⁹⁾

Wenzel Galthen maa have været en holden Mand, thi han stiftede et *Legat* for de fattige i sine Sogne.

Ifølge Præsteparrets Testamente af 6. Juni 1727 skulde den længstlevende arve den afdøde, dog mod at give 100 Rigsdaler til de fattige i Sneum og Tjærborg Sogne. Summens Renter, 5pCt. p. A., skulde hver den 25. Oktober uddeles efter bedste Skøn til de værdig trængende i Pastoratet. Legatets Fundats er kongelig stadfæstet den 27. November 1750. Fundatsen er temmelig udførlig og findes trykt i Hans de Hofman's Foundationer IV (1759), 589—591.

Wenzel Galthen døde den 10. Juli 1736. Hans Enke ægtede den 25. Oktober 1737 Borgmester i Ribe *Andreas Frausing*, der døde den 27. December 1749.

Fru Vibeke flyttede derefter over til Vordingborg for at være i Nærheden af sin eneste Broder, der var Præst i Mern. Hun døde i Vordingborg den 22. Oktober 1750, men hun er ikke begravet i Sneum Kirke, som Hr. Galthens Gravmæle udsiger.¹⁰⁾ Indskriften paa Legatstifteren og Præsten Wenzel Galthens *Epitaphium* i Sneum Kirke lyder saaledes:

„Saa giemmes herunder alt det, som kunde døe, af en troe Guds Mand og Tiener, Hr. Wentzel Galthen, som var fød i Galthen Præstegaard Ao. 1683 den 8. September, og som efter nogle Aars berømmelige Forhold ved Academiet, blev 1707 beskikket at være Sneum og Tierrebjerg Meenigheders Siæle-Sørger, og i samme sit Embede sørgede han saaledes for hver en Siæls Beste, at han var saa troe en Mand som nogen. I 27 Aar elskede han saaledes sin Elskværdige og end hos sig hvilende Ægte-Mage, Vibike Terpager, at han og var saa from en Mand i sit eget Huus, som nogen, i 27 Aar levede han uden Livs-Arvinger, saa vilde han ikke døe, uden at have nogle Fattige til Arvinger, da han og efter Christelig og berømmelig Liv i 52 Aar, 10 Maaneder og 2 Dages Pillegrimskab, overleverede i en sand Troe sin udødelige Siæl i Guds Haand, Aar 1736 den 10. Julii, saa, at naar intet kunde døe af ham, som herunder giemmes, saa er hans berømmelige Navn udødelig her i Egnen, saa længe der høres Guds Ord i denne Sneum-Kirke.“¹¹⁾

NOTER.

¹⁾ Wibergs Præstehistorie II, 583. Universitetsmatriklen III, 139. Oluf Nielsen i Brickas Dansk biografisk Lexikon V (1891), 556. Fra Ribe Amt 1928,97. 1918, 664.

²⁾ Bjørn Kornerup i Dansk biografisk Leksikon VII (1935), 590—91. Christine Daugaard: Biskop Daugaard I (1896), 30. Lærde Efterretninger 1795. 406 (Anmeldelse af Fr. Thaarup).

³⁾ Dansk-norsk historisk Bibliotek 1815, 183.

⁴⁾ Kirkehistoriske Samlinger 4.Rk. V (1897—99), 364. H. Ehrencron-Müller: Forfatterlexikon for Danmark, Norge og Island indtil 1814. Bd. III (1926), 168—169.

⁵⁾ Klosteret γ : Kommunitetet, en Studenterstiftelse, hvor Studenterne bespistes og holdt Disputereøvelser.

⁶⁾ Wibergs Præstehistorie III, 148. R. R. Vestergaard: Elers Collegiums Historie (1891), 161. Universitetsmatriklen II, 258, 263. Oluf Nielsen: Skadst Herred (1862), 59.

⁷⁾ Julius Paludan i Historisk Tidsskrift 8. Rk. I (1907—08), 297.

⁸⁾ Disputatsen er optrykt i: J. C. Martini, Thesaurus dissertationum. III, 1. 1767, pag. 89—104. Jfr. Ehrencron-Müller, 1. c., 169—170.

⁹⁾ Processen er udførlig omtalt af Jesper Madsen i Fra Ribe Amt 1912, 420—424, 445.

¹⁰⁾ Oluf Nielsen: Skadst Herred, 59, 60. Fra Ribe Amt 1928, 93—94.

¹¹⁾ Ordlyden er citeret efter Hofman: Foundationer IV (1759), 589—90.
